

ISSN (Print) 2616-678X
ISSN (Online) 2663-1288

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ФИЛОЛОГИЯ сериясы
Серия **ФИЛОЛОГИЯ**
PHILOLOGY Series

№1(126)/2019

1995 жылдан бастап шығады

Издается с 1995 года

Founded in 1995

Жылына 4 рет шығады

Выходит 4 раза в год

Published 4 times a year

Астана, 2019

Astana, 2019

Бас редакторы **Дихан Қамзабекұлы**
филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары **Шолпан Жарқынбекова**
филология ғылымдарының докторы, проф. (Қазақстан)

Редакция алқасы

Аскер оғлы Рамиз	Ф.ғ.д., проф. (Әзербайжан)
Ақматалиев Абдылдажан	Ф.ғ.д., проф. (Қырғызстан)
Бахтикиреева Улданай	Ф.ғ.д., проф. (Ресей)
Беженару Людмила	Ф.ғ.д. проф. (Румыния)
Бейсембаева Жанаргүл	Ф.ғ.к., (Қазақстан)
Біжкенова Айгүл	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Жақыпов Жантас	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Журавлева Евгения	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Жаң Динжиң	PhD, проф. (Қытай)
Ескеева Мағрипа	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Ержласун Гүлжанат	PhD, ассоц. проф. (Түркия)
Қасқабасов Сейіт	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Негимов Серік	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Нұрғали Қадиша	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Нуриева Фануза	Ф.ғ.д., проф. (РФ, Татарстан)
Райхл Карл	Ф.ғ.д., проф. (Германия)
Рахманов Носимхан	Ф.ғ.д., проф. (Өзбекстан)
Риверс Уильям Патрик	PhD, проф. (АҚШ)
Сәтенова Серікгүл	Ф.ғ.д. проф. (Қазақстан)
Султанов Казбек	Ф.ғ.д., проф. (Ресей)
Тәжібаева Сәуле	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Хисамитдинова Фирдаус	Ф.ғ.д., проф. (РФ, Башқұртстан)
Чернявская Валерия	Ф.ғ.д., проф. (Ресей)
Шәріп Амантай	Ф.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Шәріпова Гүлбану	Ф.ғ.к., доцент м.а. (Қазақстан)
Экиджи Метин	PhD, проф. (Түркия)
Янковский Генрих	PhD, проф. (Польша)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 408 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

E-mail: vest_phil@enu.kz

Жауапты редактор, компьютерде беттеген: Илияс Құрманғалиев

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. ФИЛОЛОГИЯ сериясы
Меншіктенуші: ҚР БжҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
ҚР Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде 27.03.2018 ж. №16996-Ж тіркеу куәлігімен тіркелген.
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Тиражы: 35 дана
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 12/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31413)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief **Dihan Kamzabekuly**
Doctor of philology, academician of NAS RK (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief **Zharkynbekova Sholpan**
Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)

Editorial board

Asker ogly Ramiz	Doctor of philology, Prof. (Azerbaijan)
Akmataliyev Abdildajan	Doctor of philology, Prof. (Kyrgyzstan)
Bakhtikireeva Uldanai	Doctor of philology, Prof (Russia)
Beisembayeva Zhanargul	Can. of philology, (Kazakhstan)
Bezhenaru Lyudmila	Doctor of philology, Prof (Romania)
Bizhkenova Aigul	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Chernyavskaya Valeriya	Doctor of philology, Prof. (Russia)
Erzhiasun Güljanat	PhD, assos. Prof (Turkey)
Yeskeyeva Magripa	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Henryk Jankowski	PhD, Prof. (Poland)
Kaskabassov Seit	Doctor of philology, Prof (Kazakhstan)
Khisamitdinova Firdaus	Doctor of philology, Prof. (RF, Bashkortostan)
Metin Ekiji	PhD, Prof. (Turkey)
Negimov Serik	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Nurgali Kadisha	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Nurieva Fanuza	Doctor of philology, Prof. (RF, Tatarstan)
Reichl Karl	Doctor of philology, Prof. (Germany)
Rakhmanov Nasimhon	Doctor of philology, Prof. (Uzbekistan)
Rivers William Patrick	PhD, Prof. (USA)
Satenova Serikkul	Doctor of philology, Prof (Kazakhstan)
Sultanov Kazbek	Doctor of philology, Prof. (Russia)
Sharip Amantay	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Sharipova Gulbanu	Can. of philology, assos. Prof. (Kazakhstan)
Tazhybayeva Saule	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Zhakypov Zhantas	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)
Zhang Dingjing	PhD, Prof. (China)
Zhuravleva Yevgeniya	Doctor of philology, Prof. (Kazakhstan)

Editorial address: 2, Satbayev str., of. 408, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-413)
E-mail: vest_phil@enu.kz

Executive editor, computer layout: Ilyas Kurmangalyev

Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University PHILOLOGY Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No 16996-Ж from 27.03.2018

Periodicity: 4 times a year Circulation: 35 copies

Address of printing house: 12/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31413)

© **L.N. Gumilyov Eurasian National University**

Главный редактор **Дихан Камзабекулы**
доктор филологических наук, академик НАН РК (Казахстан)

Зам. главного редактора **Шолпан Жаркынбекова**
доктор филологических наук, проф. (Казахстан)

Редакционная коллегия

Аскероглы Рамиз	д.ф.н., проф. (Азербайджан)
Акматалиев Абдылдажан	д.ф.н., проф. (Киргизстан)
Бахтикиреева Улданай	д.ф.н., проф. (Россия)
Беженару Людмила	д.ф.н., проф. (Румыния)
Бейсембаева Жанаргуль	к.ф.н., (Казахстан)
Бижкенова Айгуль	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Жакыпов Жантас	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Жан Динжин	PhD, проф. (Китай)
Журавлева Евгения	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Ескеева Магрипа	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Ержласун Гульжанат	PhD, ассоц. проф. (Турция)
Каскабасов Сейит	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Негимов Серик	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Нургали Кадиша	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Нуриева Фануза	д.ф.н., проф. (РФ, Татарстан)
Райхл Карл	д.ф.н., проф. (Германия)
Рахманов Насимхон	д.ф.н., проф. (Узбекистан)
Риверс Уильям Патрик	PhD, проф. (США)
Сатенова Серикгуль	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Султанов Казбек	д.ф.н., проф. (Россия)
Тажибаева Сауле	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Хисамитдинова Фирдаус	д.ф.н., проф. (РФ, Башкортостан)
Чернявская Валерия	д.ф.н., проф. (Россия)
Шарип Амантай	д.ф.н., проф. (Казахстан)
Шарипова Гульбану	к.ф.н., и.о. доцент (Казахстан)
Экиджи Метин	PhD, проф. (Турция)
Янковский Хенрих	PhD, проф. (Польша)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К.Сатбаева, 2, каб. 408

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-413)

E-mail: vest_phil@enu.kz

Ответственный редактор, компьютерная верстка: Ильяс Курмангалиев

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия ФИЛОЛОГИЯ

Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК

Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций РК под номером №16996-Ж от 27.03.2018г.

Периодичность: 4 раза в год

Тираж: 35 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажимукана, 12/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31413)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Мазмұны

Фольклор және әдебиеттану

<i>Аймұхамбет Ж.Ә., Қараханқызы Ұ.</i> Мета­мәтін құрылымындағы мифтік символика	8
<i>Айтуғанова С.Ш., Дәулетова А.А.</i> Дала патшайымдары туралы аңыз бен ақиқат ...	16
<i>Аққұлы С.</i> Алаш мемлекеттік армиясының құрылуы хақында	24
<i>Доскеева Ш.А.</i> Ә.Нұршайықовтың эпистолярлық мұрасы	39
<i>Дәуітова Г.Р., Сұлтан Е., Мейрамбекова Л.К.</i> Көне эпостағы мифтік кейіпкерлер	46
<i>Еслям А.Б., Алтысбаев Қ.Қ.</i> З.Ахметов зерттеуіндегі Абайдың шығармашылық мұрасы	54
<i>Жүсіпов Н.Қ., Ибраева А.Т.</i> Бекмұрат Уақатов зерттеулеріндегі халық өлеңдерінің жанрлық жіктелуі	61
<i>Қасқабасов С.А.</i> Томирис – «Мәңгілік ел» идеясының символы	69
<i>Кемеңгер Қ.Р., Діл­дә Ж.Р.</i> М.Мырзахметұлы Бауыржан Момышұлы жайында	77
<i>Өскен Ә.М., Қамзабекұлы Д.</i> Алаштану: текстологиялық жауапкершілік туралы (Ә.Н. Бөкейханның «Жаңа мектеп» журналында жарияланған мақалалары)	84
<i>Садықова Р.Т.</i> Халел Ғаббасов: өмір мен өріс мектептері	94
<i>Химмат Сайед Әли әш-Шазли</i> Орыс әйелдерінің қайғылы тағдыры – орыс адамының дара тұлғасы (Е.Чижованың «Әйелдер уақыты» романы негізінде)	104

Лингвистика

<i>Әбдуәліұлы Б., Көшкінбай Д.</i> Қазақ лексикасындағы құқықтық ақпараттарды зерттеудің жалпы мәселелері	120
<i>Әубәкір С.С., Біжкенова А.Е.</i> Поэтикалық дискурстың ерекшеліктері	127
<i>Досжан Р.А.</i> Тарихи түбірлердің сөзжасамдық қабілеті	135
<i>Ақжигитова А., Елегенова М., Жанзакова А.</i> Қазақстанның лингвистикалық ландшафтындағы көптілділік белгілері (Астана қаласы негізінде)	142
<i>Сарсикеева Г.К., Байоразова Ж.К.</i> Абайдың 38-інші сөзін орыс және ағылшын тілдеріне аудару: салыстырмалы анализ	150
<i>Сейидова С.</i> Әзірбайжан, ағылшын және орыс тілдеріндегі «Жас» концептісі және оның идиоматикалық өкілдігі	157
<i>Сыздықова Г.О., Шолақова А.К.</i> «Ер Төстік» ертегісінің лингвосомиотикалық аспектісі	165

Тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі

<i>Баекеева А.Т., Тәжібаева С.Ж.</i> Тау-кен саласындағы халықаралық терминдерді аудару	173
<i>Ниязова А. Е., Мукатова М.Н.</i> Көптілді ортада шет тілінде сөйлеудің мультилингвалды әрекетін қалыптастыру	183
<i>Смағұлова А., Мұхаметқалиева Г., Балтабаева Г.</i> Сөздерді құрылымдық ұйымдас­тыру (ағылшын және қазақ тілдеріндегі «мұнай газы» термині)	191

Contents

Folklore and Literary Studies

<i>Aimukhambet Zh.A., Karakhankyzy U.</i> Mythical symbolism in the structure of metatext	8
<i>Aituganova S.Sh., Dauletova A.A.</i> The legend and truth about the steppe queens	16
<i>Akkuly S.</i> About the creation of the Alash state army	24
<i>Doskeyeva Sh.A.</i> A.Nurshaikhov's contribution to the epistolary genre	39
<i>Dautova G., Sultan Y., Meirambekova L.K.</i> Mythical characters in the archaic epos	46
<i>Yeslyam A.B., Alpysbayev K.K.</i> Abai's heritage in Z. Akhmetov's research	54
<i>Jysipov N.K., Ibrayeva A.T.</i> Genre classification of folk poems in Bekmurat Uakatov's researches	61
<i>Kaskabasov S.A.</i> Tomiris - Symbol of the Concept of «Мәңгілік ел»	69
<i>Kemenger K.R., Dilda Zh.R.</i> M. Myrzakhmetuly is about Baurzhan Momysuly	77
<i>Osken A.M., Kamzabekuly D.</i> Alash studies: on textual responsibility (Articles by A.N. Bokeykhan, published in «Zhana mektep») journal	84
<i>Sadykova R.T.</i> Khalel Gabbasov: School of life and development	94
<i>Himmat Sayed Ali ash-Shazli</i> The Tragic Fate of the Russian Women and the Symbol of the Russians Identity (According to the Novel by E. Chizhova «Time of Women»)	104

Linguistics

<i>Abdualiuly B., Koshkinbay D.S.</i> General problems of studying legal information in Kazakh lexicon	120
<i>Aubakir S.S., Bizhkenova A.Ye.</i> Features of Poetic Discourse	127
<i>Doszhan R.A.</i> Word-building ability of historical roots	135
<i>Akzhigitova A., Yelegenova M., Zhanzakova A.</i> Multilingual signs in the linguistic landscape of Kazakhstan (the case of Astana)	142
<i>Sarsikeyeva G.K., Baiorazova Zh.K.</i> Translation of Abays 38 th word info Russian and English: comparative analysis	150
<i>Seyidova S.</i> The concept of "Age" and its idiomatic representation in the Azerbaijani, English and Russian languages	157
<i>Syzdykova G.O., Sholakova A.K.</i> Linguosemiotic Aspect of Fairy Tales	165

Methods of teaching language and literature

<i>Bayekeyeva A.T., Tazhibayeva S.Zh.</i> Translating International Terms for Mining Industry	173
<i>Niyazova A. E., Mukatova M.N.</i> Formation of foreign language speech activity in a multilingual environment	183
<i>Smagulova A., Mukhametkaliyeva G., Baltabayeva G.</i> Structural organization of words («Oil gas» term in English and Kazakh)	191

Содержание

Фольклор и литературоведение

<i>Аймухамбет Ж.А., Караханкызы У.</i> Мифическая символика в структуре метатекста	8
<i>Айтуганова С.Ш., Даулетова А.А.</i> Легенда и правда о степных королевах	16
<i>Аккулы С.</i> О создании Алашской государственной армии	24
<i>Доскеева Ш.А.</i> Эпистолярное наследие А. Нуршаихова	39
<i>Даутова Г.Р., Султан Е., Мейрамбекова Л.К.</i> Мифические персонажи в архаическом эпосе	46
<i>Еслям А.Б., Алтысбаев К.К.</i> Творческое наследие Абая в исследованиях З.Ахметова	54
<i>Жусипов Н.К., Ибраева А.Т.</i> Жанровая классификация народных стихов в исследованиях Бекмурата Уакатова	61
<i>Каскабасов С.А.</i> Томирис – символ вечной идеи «Мәңгілік ел»	69
<i>Кеменгер К.Р., Дильда Ж.Р.</i> М. Мырзахметулы о Бауржане Момышулы	77
<i>Оскен А.М., Камзабекулы Д.</i> Алашоведение: о текстологической ответственности (Статьи А.Н.Бокейхана, опубликованные в журнале «Жана мектеп»)	84
<i>Садыкова Р.Т.</i> Халел Габбасов: Школа жизни и развития	94
<i>Химмат Сайед Али аш-Шазли</i> Трагическая судьба русских женщин – символ идентичности русского человека (по роману Е.Чижовой «Время женщин»)	104

Лингвистика

<i>Абдуалиулы Б., Кошкинбай Д.</i> Общие проблемы изучения правовой информации в казахской лексике	120
<i>Аубакир С.С., Бижекенова А.Е.</i> Особенности поэтического дискурса	127
<i>Досжан Р.А.</i> Словообразовательные важности исторических корней	135
<i>Акжигитова А., Елегенова М., Жанзакова А.</i> Многоязычные знаки в языковом ландшафте Казахстана (на примере Астаны)	142
<i>Сарсикеева Г.К., Байоразова Ж.К.</i> Перевод 38-го слова Абая на русский и английский языки: сравнительная анализ	150
<i>Сейидова С.</i> Концепт «Возраст» и его идиоматическое представление на азербайджанском, английском и русских языках	157
<i>Сыздыкова Г.О., Шолакова А.К.</i> Лингвосемиотический аспект волшебных сказок	165

Методика преподавания языка и литературы

<i>Баекеева А.Т., Тажибаева С.Ж.</i> Перевод интернациональных терминов горно-рудной промышленности	173
<i>Ниязова А.Е., Мукатова М.Н.</i> Формирование иноязычной речевой деятельности в мультилингвальной среде	183
<i>Смагулова А., Мухаметкалиева Г., Балтабаева Г.</i> Структурная организация слов (термин «нефтяной газ» в английском и казахском языках)	191

FTAMP 16.31.31

Р.А. Досжан

Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан

(E-mail: raidoszhan@gmail.com)

Тарихи түбірлердің сөзжасамдық қабілеті

Аңдатпа. Сөзжасам тілдің сөздік қорын толықтырудың бір тәсілі, оның тарихы сонау көне замандардан басталады. Жаңа ұғым-түсініктер мен заттардың пайда болуы жаңа атауларға деген сұранысты тудырады. Осыған байланысты тілдегі дыбыстық тұлғаларға тың мағыналар жүктеледі. Осы заңдылықтардың сырларына бойлай отырып, мақалада көне түркі тіліндегі бір түбірден тарайтын туынды сөздердің даму тарихын зерделеуге назар аударылады. Қазіргі кезде бір түбірден тарайтын көптеген сөздер мағыналық жағынан дамуы барысында бір-бірінен тым алшақтап кеткен. Оларды өзара салыстыру бойынша ортақ тегін анықтау қиын, тек туыстас тілдердегі дыбыстық нұсқалары мен мағыналық сәйкестіктерін негізге алу арқылы ғана дұрыс ғылыми болжамдар жасауға болады. Мақалада бірнеше сөз түбірлерінің этимологиясы ашылып және онымен түбірлес көптеген сөздердің туыстығына ғылыми болжамдар жасалады.

Түйін сөздер: түбір сөз, сөзжасам, сөзжасамдық қабілет, тарихи түбір, түбірлес сөздер.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2019-126-1-135-141>

Тілдің тарихи даму барысында үлкен қызмет атқарған тәсіл – сөзжасам, яғни жаңа сөздердің жасалуы. Дыбыстық тұлғалар мен олардың мағыналары секілді қатар жүріп отыратын қос құбылыс қоғамдағы болып жатқан өзгерістеге байланысты әр кезеңде тілді жаңа сапаға көтеріп отырған. Бүгінге дейін маңызды қызмет атқарып келе жатқан осы тіл тетігі болашақта да дами бермек, себебі тіл өмірі тікелей сөзжасамға байланысты. Сөзжасам тәсілінің маңызы туралы айтылатын пікірлер әр алуан, солардың бірінде «Сөзжасам тілде бар құралдарды пайдалана отырып, жаңа ұғымдарды жеткізуге мүмкіндік береді. Осы ерекшелігі арқылы тіл лексикасы мен оның тұрақтылығының жалғаспалылығы, үздіксіздігі артады. Сөзжасам лексика мен грамматиканы тіл жасампаздығының біртұтас ағымына ұйыстырады», - деп атап көрсетеді [1, 52 б.]. Сөзжасам тәсілі арқылы пайда болған көптеген сөздердің әуелін іздегенде белгілі бір түбірлерге ат басын тірейміз.

Бір негізгі түбір сөзден тарайтын түбірлес сөздердің қатарын анықтау қазіргі тілдік тұрғыдан аса қиындық тудырмайды. Мысалы, «Қазақ грамматикасында» жел деген негізгі түбір сөзден 105 (желбегей, желбегейле, желбегейлен т.б.), ал біл етістігінен 33 (біл, білім, білімді т.б.) туынды түбір, жасалғандығын айтады [2, 262 б.]. Бұлардың бәрі – бір сөзжасамдық ұяның құрамындағы бір ғана жел немесе біл сөздерінен өрбіген түбірлес туынды сөздер. Бір сөзжасамдық ұяға кіретін сөздер туынды түбірлердің бәріне ортақ түп негіз сөзден тарайды. Ал осы сөзжасамдық ұядан тарайтын түбірлес туынды сөздердің қатарын тарихи тұрғыдан қарастырсақ, олардың қатары мұнан да ары кеңейіп әбден мүмкін. Байырғы түбірлерден тараған сөздердің қатарына талдаулар жасағанда олардың сөзжасамдық қабілеттерінің жоғары екендігін байқауға болады. Әрі мұндай зерттеулер негізгі түбір сөздерді анықтауға, түбірлердің этимологиясын ашуға мүмкіндік берді. Бір ұядан тараған сөздердің қатарын өзге түркі тілдерімен салыстыра қарастырсақ, дыбыстық өзгерістердің нәтижесінде пайда болған түбірлер өз алдына жеке сөзжасамдық ұя қалыптастырғанын аңғаруға болады.

Түркі халықтары жеке ұлттар ретінде бөліне бастағаннан кейінгі кезде тілдері де дербес дамуға бет қойып, даралық сипат иелене бастады. Бүгінгі түркі тілдері жүйесінің негізі болып табылатын дыбыстық сәйкестіктер кешенінің тарихын ескере отырып, дербес ұлттар болып қалыптасқаннан кейінгі кезеңдердегі даму сипатына үңілсек, оларға ортақ байырғы лексикалық қордың сақталып қалғандығы аңғарылады. Осындай ортақ дүние-

лердің қаншалықты дәрежеде және қандай бағыттарда дамығандығы лингвист ғалымдарды қызықтырады анық. Әрине, сөздердің дыбыстық жағынан өзгеруі олардың байырғы түбірлерін анықтауда қателіктерге ұрындырып жатады. Себебі сөздердің өзгеруі – әртүрлі жолмен, әртүрлі деңгейде болып отыратын құбылыс. Қазіргі сөздердің түбіріне қарап қай сөзжасамдық ұядан тарайтынын анықтай алсақ, ал байырғы сөздердің түбірлеріне қарап, одан тараған туынды сөздердің бәрін бірдей ажырату оңай емес, себебі олар дыбысталуы жағынан да өзгерістерге ұшырап, өз алдына дамып, бүгінгі күні өз алдына жеке сөзжасамдық тізбек жасай алатын дәрежеге жеткен.

Сөзжасамдық ұяның құрамы негізгі түбір сөзден және түбірлес туынды сөздерден тұрады. Туынды сөздер әртүрлі жұрнақтар арқылы жасалатындықтан, олар әртүрлі сөз таптарына тиесілі болып келе береді. Бір сөзжасамдық ұяда бір ғана негізгі түбір алынып, осы түбірден тарайтын бүкіл туынды сөздер соның аясынан тарайды. Ал осы негізгі түбір бүгінгі күн тұрғысынан алынған байырғы замандардан бері бір ұядағы түбірлес сөздердің қатарын ғана жасап қойды ма? Бір сөзжасамдық ұядағы сөздер негізінен бір ғана кезеңнің жемісі емес, тарихи тұрғыдан әртүрлі дәуірлерге тиесілі екені белгілі. Десек те, сөздердің тарихи сөзжасамдық қабілеті жайлы айтқанда, туынды түбірлердің қатары мүмкіндігінше барлық өзгеру сипатымен бірге анықталуы тиісті. Мысалы, қазақ тілінде түбірлес дөң, дөңес сөздері. «Қазақ грамматикасында» дөң деген түп негізден жасалған сөзжасамдық ұяда дөңбек, дөңгелек, дөңгелекше, дөңес деген туынды түбір зат есім сөздермен қатар, дөңбектен, дөңбекші, дөңбекшіт, дөңгеле, дөңгелекте, дөңгелектел, дөңгелектет, дөңгелен, дөңгелент, дөңгелеңкіре, дөңгелес, дөңгелет, дөңден, дөңесте, дөңестел, дөңестен, дөңестендір, дөңки, дөңкит деген туынды етістіктер, дөңгіл, дөңдей, дөңді, дөңкиіңкі тәрізді туынды түбір сын есім сөздер бар екендігін айтылады [2, 262 б.]. Ал осы дөң, дөңес сөздері тарихи тұрғыдан қандай өзгерістерге ұшырады? Дөң сөзінің сөзжасамдық қабілеті осы берілген сөздермен ғана шектеле ме? Көне тілдегі тұлғасы *törü* (төпу) 1. Темя, макушка (төбе); голова; 2. Вершина. Тіліміздегі төпе, төпеле (үсті-үстіне тоқпақтау) етістіктері де осы көне түбір сөзден жасалған. *Törülä-* бить по голове [3, 580 б.]. Әуелде төбесінен ұру, басынан ұру мағынасын берген. Төбе сөзінің тілімізде бастың ең үстіңгі бөлігі, бір заттың ұшар басы, ең жоғарғы жағы мағыналары сақталған: таудың төбесі, үйдің төбесі, бөркі төбесінде. Бұл сөздердің бәрінің түбірі бір. Өзбек тілінде төбені тепа, төмпешікті тепача, дўнг, ал төпеле етістігін тепала дейді.

Осыған ұқсас өзбек тіліндегі дўнг сөзі дөң, төбешік, дўнглик сөзі белес, төбешік, төмпешік, қырқа дегенді білдіреді. Мағыналық жағынан да, дыбысталуы жағынан да бұл сөздердің бір түбірден тарағандығы дау тудырмайды. Көне түбірмен салыстыра қарамасақ, төпе, төпеле сөздерінің түбірі дөң, дөңес сөздерімен немесе төбе сөзімен түбірлес екені байқала бермейді.

Өзбек тілінде дўндик сөзі домаланған, торсиған, томпайған мағыналарын білдіреді. Шындығында, төбенің сыртқы көрінісі осы домаланған, торсиған, томпайған сипатқа келеді. Сондай-ақ қазақ тілінде т-мен айтылатын көптеген сөздер өзбекше д-мен айтылады, алайда бір түбірден немесе бір ұядан тараған сөздердің қатары толыққан сайын бұл қағиданың әр уақытта сақталмайтынын аңғарамыз, себебі тіліміздегі мағыналас дөң мен төбе екі түрлі дыбысталады.

Домбығу сөзінің де түбірі томпаюмен ұқсас. Домбығудың екінші бір мағынасы ісіну, ісіп кету, томпаюмен байланысты. Бұл етістіктердің дом – том түбірлерін айырып тұрған д мен т дыбыстары ғана. Қазіргі кезде бұл екі етістік екі түрлі мағынаны білдіреді. Томпай дегеніміз: сыртқа қарай дөңестеніп шығып тұру, томпақтану. Томпақ сын есімі де жазық емес, дөңес дегенді білдіреді. Төмпешік, төмпек, төмпеш, төбе (өзб.: тепалик, тепа) синоним сөздерінің мағынасын сөздікте: «Құм, топырақ, тағы басқа заттан үйілген кішкентай ғана дөңес» деп береді [4, 533]. Байқап отырсаңыздар, томпақ немесе төмпешік,

төмпек, төмпеш, төбе сөздерінің мағыналарын түсіндіру үшін соларға синоним дөнес сөзін пайдаланып отырмыз. Егер томпақ (өзб.: дүмбок) пен дөнес синоним болса, онда домбығу мен томпаю да синоним сөздер деуге болады. Әрине, стильдік тұрғыдан қолдануларында айырмашылықтар бар, дегенмен мағыналық жағынан ұштасатын тұстары да бар. Жалпы ортақ мағына биіктікпен, көлемнің ұлғаюымен байланысты.

Осы екі сөз мынадай синонимдік қатарладан тұрады:

1. Дүңкию, дөңкию, діңкию, теңкию.
2. Дүрдию, томпаю, дүмпюю, көнтию [4, 189-190].

Өзбек тіліндегі тепалик сөзі төбе әрі биіктік дегенді білдіреді.

Түбірлерді қуалай берсек, әлі де осы түбірден жасалынған талай сөздердің сөзжасамдық қабілетіне куә боламыз.

Өзбек тілінің дүппи сөзі ‘тақия, төбетей’. Осы сөзбен мәндес топы және Өзбекстан қазақтарының тілінде топпы түрінде айтылатын сөздер осы өзбек тіліндегі нұсқасымен сәйкес келеді. Бұл сөз тілімізде жергілікті аймақтарда қолданылады.

Топы – жан-жағы тік, төбесі шошақ, жеңіл тақия [5, 812 б.]. Тіпті әуелде бас киім ретінде қолданылып, кейіннен өзгеше сипат алған тақия, телпек, тымақ сөздері де түбірлес болуы мүмкін. Мұндағы айтпағымыз: сөздердің сыртқы тұлғасында алдамшы сипат бар. Кейде сыртқы формалары ұқсас болып келеді, алайда этимологиясын ашуда басты рөлді мағына ұқсастығы мен дыбыстардың тарихи сәйкестік заңдылығына бағынатын байырғы түп негіздер атқарады. Ілгеріде берілген сөздерде сондай ұқсас мағына мен түп ~ топ ~ том ~ дөң ~ доң ~ дом т.б. секілді ортақ түбірлер бар. Қазақ тіліндегі домалану, домалақ, доңғалақ, дөңес, дөңгелек, дөңгелен, дөңкес, дөңки сөздері де осы түбірден тараған. Тіпті түбірі біршама өзгеріске ұшыраған доға, доғабас, доғал сөздерінің өзі де мағынасы жағынан ұқсас келеді. Домалақ шар тәрізді болса, доға жарты шарға ұқсайды. Орыс тілінің дуга сөзі.

Сөздердің түбірлерін айыру бір ғана түбірмен шектелмейді. Түбірлес сөздердің қатарын анықтау ортақ түбірден тараған сөздерді табуға көмектеседі. Сөздердің мағыналарын, түбір ұқсастықтарын қуалай отырып, өзбек тілінің өзінде бұл түбірдің бір ғана нұсқамен шектеліп қалмағандығы байқалады. Біршама сөздер т-мен айтылып, өзгеше сипат алған. Өзбек тілінің түп (қазақ т.: доп) сөзі, біріншіден, доп, екіншіден, зеңбірек мағыналарын білдіреді. Әуелгі түпкі мағына доппен байланысты. Ал көне тілге келсек, топ ‘шар, доп’ (шар, мяч) (МҚ ІІІ 24) [ДТС, 575 с.] мағыналары сол кездің өзінде болған. Орта ғасырларда осы сөзбен түбірлес топық сөзі де (шар, мяч) мағынасында жұмсалған, ал тобық (өзб. т.: тўпик) сөзінің мағынасы ДТС-да [ДТС, 569 б.] лодыжка ‘жіліншік, тобық’ деп берілген. Енді осы сөздерді хакас тіліндегі баламаларымен салыстырсақ, бұл сөздердің бір түбірден тарағандығы байқалады, яғни осы сөзбен түбірлес қанша сөздің бар екендігін айырамыз. Хакас тілінде «Топ 1. Шар. 2. Шарообразный, выпуклый; тоғыс наада ай топ полыбысча на девятый день новолуния луна становится выпуклый» [4, 650 б.]. Доп сөзі сақталмаған (оның орнына орыс тілінің мячик сөзі мерчик түрінде енген). Алайда хакас тілінде осы сөзбен түбірлес өзге де сөздер кездеседі: тоғылах – круг, комок, клубок, шар, округлость [6, 636 б.].

Орта ғасыр ескерткіштерінің тілінде жіліншік, тобық (лодыжка) мағынасындағы тобық сөзі хакас тілінде толарсығ түрінде айтылады. Қазақ тілінде толарсақ та сақталған: «Асық жіліктің тобықпен түйіскен жеріндегі бөлек тұратын шодырайған қисық сүйек» [5, 808 б.]. Толарсақ сөзі тілімізде «толарсақтан су (қан) кешті – қиыншылық күнді басынан өткізді» тұрақты тіркесімен қолданылады. Орта ғасырларда толарсуқ өкше, табан (пята, пятка МҚ І 502) мағынасында қолданылған.

Топтайған - выпуклый, выступающий; топтайған тигейлер выступающие на поверхности земли холмы (небольшие; выпуклые). Сырайы топ-тоғылах [у него] лицо кругленькое; топ-тоғылах мерчик кругленький мячик [6, 651 б.]. Тобық, тўпик, толарсығ сөзінің мағынасы да дүмпюю, дөңкию, томпаю етістіктерімен байланысты.

Бір түбірден тараған сөздердің үш түркі тіліндегі сөзжасамдық қабілетін қарастыра отырып, олардың әрқайсысының дыбыстық дамуында өздеріне тән бірдей заңдылық сақталған деп айта алмаймыз. Мысалы, қазақ тілі қатаң дыбыстардың, яғни сөздердің қатаң дыбыспен айтылуына бейім десек те, кейбір түбірлес сөздердің ұяң нұсқалары немесе ұяң да, қатаң да нұсқалары қалыптасқан. Оған жоғарыда берілген мысалдар дәлел бола алады. Көне тілдегі топ тілімізде доп түрінде айтылып, осы сөзден доптың да, шардың да мағынасына қатысты сөздер тараған. Доптан домалау егістігі, сондай-ақ доп, шар тәріздес дөңгелек, домалақ, төңірек т.б. сынды зат есімдер жасалынған.

Сөздердің байырғы түбірлері бір буынды сөз болып келетіндігі белгілі. Осындай бір түп түбірден әртүрлі сөз таптары жасалады. Бұрынғы еңбегімізде осындай түбірлес сөздердің бір-бірінен туындауына қарай оларды сөзжасамдық тізбек ішінде көрсеткенбіз. Топ негіз сөзден туындаған түбірлес сөздердің қатарын анықтау біраз сөздердің этимологиясын анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы:

Төпү ®төбе
Топ ® доп ® дөң®төбе ® топы
Топ® тобық ® толарсақ
топ® томпаю ® томпақ ®теңкию® ® ®
доп ® домала® домалақ® доңғалақ® дөңгеле® дөңгелек ® төңірек,
домбығу
дөң® дөнес ®дөңкес ®дөңкию ® дөмпю ®
төбе ® төмпек ® төмпеш ® төмпешік
төбе®төбеле ®төпе®төпеле ® төмпеште
топы ®топпы®төбетей ®тақия®телпек ®тымақ

Бір сөзжасамдық ұяға кіретін сөздердің өзгеру жолдарын көрсеткенімізбен, сол туынды сөздердің бүгінгі күні қалыптасқан барлық қатарын толық беруді мақсат тұтпадық. Бұл сөздердің барлығы бір ғана түбірден тарағандығы белгілі, алайда ұқсас, мағыналас түбірлерді көрсеткенімізбен, түпкі түбірдің қайсы екендігін дөп басып айту қиын. Жоғарыда берілген туынды сөздерге ортақ түбірлер түп ~ топ ~ том ~ дөң ~ доң ~ дом десек те, бұл түбірлер бір мезгілде өзгеріске түсіп, бір мезгілде пайда бола салған жоқ. Көне тілге тән қатаң дыбыстардың қолданылуының басымдығын ескерсек, көне жазба ескерткіштер тілінде кездескен түбір сөздерге сүйенсек, байырғы негізгі түбір түп, топ болуы мүмкін әрі ұяң дөң нұсқасы ДТС-да кездеспеді. Берілген сөздердің бәрі сөздік қорда орны бар лексикалық бірліктер әрі әрқайсысы (мысалы: дөң, төбе, тобық, топы, доп т.б.) жеке сөзжасамдық ұяға тиесілі.

Түркі тілдерінің бір-біріне жақындығын көбінесе біз көне, орта ғасыр ескерткіштерінің тілімен салыстыра отырып сөз етеміз. Көлемін сол ескерткіштердің сөздік қорымен өлшейміз, алайда бүгінгі сөздік қорына, ондағы сол тілдердің қаншалықты алыс, жақындығына, ұқсастықтарына көңіл бөле бермейміз. Екі тілдік сөздіктермен жұмыс істей отырып, көне, орта ғасыр ескерткіштерінің тілінде кездеспейтін көптеген құрамы жағынан күрделі дейтін сөздердің екі тілге ортақ болып келуі – танданарлық нәрсе. Себебі арамызды (ұлт ретінде бөлініп шыққаннан кейінгі) қанша ғасыр, қаншама қашықтық бөліп жатса да, осындай ұқсастықтардың сақталуы тілдің соншалықты өміршеңдігін көрсетеді. Хакас тілінің тойтаңнирға /тойтаңна-/ - топать, идти нетвердо (о ребенке); ходить частыми мелкими шаркающими шагами; семенить (о старых людях) [6, 641 б.], тітіриге /тітіре/ - дрожать, трястись – тітіреу [6, 634 б.]; тумтарақай: тумтарақай бұлмоқ ‘тымтырақай қашу, тырағайлап қашу’ т.б. сөздер қазақ тілінде де сол мағынада айтылады.

Түбі бір түркі тілінің жақындығы тек түбірлердің бірдейлігімен ғана анықталмайды, сөздердің белгілі бір сөздермен тіркесіп келуіндегі ұқсастықтардан да көрінеді. Өзбек тіліндегі тинка ‘әл, күш’ сөзі қазақ тілінде діңке түрінде айтылады. Осы сөз қуримоқ

етістігімен тіркесіп келіп, тинкаси қуримоқ күрделі етістігін жасайды. Қазақ тілінде де дәл осы етістікпен діңкесі құру түрінде жұмсалады. Өзге сөздермен тіркесіп келуіндегі, яғни тұрақты сөз тіркесі түріндегі ұқсастықтар тілдердің дамуындағы жақындықты, тіпті ортақ негізден тарайтынын да көрсете алса керек. Өзбек тіліне қарағанда бұл сөздің түбірі қазақ тілінде көбірек өзгеріске ұшырағаны байқалады. Діңке жеке қолданыста өнімді емес, тек діңкелеу етістігі түрінде және діңкесі қатты, діңкесі құрыды, діңкесіне тиді, діңкесін тауысты сияқты тіркестерде келеді. Этимологиясына келсек, түбірінің қандайдан шыққанын анықтау қиын, мағынасы да түсініксіз. Салыстырмалы талдаулар арқылы ғана белгілі бір деректерге қол жеткіземіз. Бұл орайда өзіміз салыстырма жаса отырған өзбек тілінің фактілеріне жүгінсек, мақсатымызға бір табан жақындай түсеміз. Мысалы, Тинка сөзінің түбірі көне тілге жақындау. Тин өзбек тілінде тыныс, дем дегенді білдіреді. Дем деп тыныс мүшелері арқылы сырттан ішке тартылатын не іштен сыртқа шығарылатын леп, тынысты айтамыз.

Ауыспалы мағынада күш, қуат, бу дегенді білдіреді. Тин мен тыныс, дем мен дым сөздерінің де түбірлері бір. Осы түбірден тинка сөзі жасалған болса керек. Өлі кетудің мағынасы тынысы тарылумен байланысты. Өл сөзі кейін пайда болған, парсы тілінің хәл сөзінен енген. Тілімізде араб, парсы сөздерінің енуімен байланысты кейбір төл сөздеріміз қолданыстан шығып қалса, кейбір сөздер қатар жұмсалып келеді. Діңке сөзінің де қызметі осындай себептен әлсіреген. Дегенмен дем сөзі демі жетпеді, демі әлсіреді, демін алды, демалды, демалыс, демде, демікпе сияқты сөздерде кеңінен қолданылады.

Тіліміздегі дым жоқ түріндегі тіркес те осы сөзбен түбірлес, мағыналас. Дым сөзінің мағынасы – үн, дыбыс. Әуелде дым жоқ түріндегі тіркес үн де жоқ, дыбыс та жоқ деген мағынада қолданылып, кейіннен ештеңе, дәнеме мағыналарына ауысқан, олай болса, дым мен дыбыс та түбірлес. Дымы құрыды тұрақты тіркесі шаршап шалдықты, діңкеледі дегенді білдіреді, яғни діңкесі құру, діңкеледі мен дымы құрудың тарихи тұрғыдан мағыналары ортақ. Біріншіден, үн, дыбыс түріндегі, екіншіден, күш, қуат, үшіншіден, бу, дым мағыналары өзге сөздердің жасалуына ұйтқы болған. Мысалы: 1. Дың етті, дыңыл, дыбыс; 2. Дымақ (күш-жігер, қайрат), дыңдай (күшті, қуатты), 3. Дым, дымда, дымды, дымқос, дымқылда, дымық т.б.

Өзбек тілінде де осы сөздер әртүрлі дыбысталады: тыну – тинмоқ, тынығу – дам олмоқ, дем – дам, демалыс – дам олиш, тыныс – тин олиш, тыныш – тинч, тынышсыз – тиниб-тинчимас, тыныштану – тинчланмоқ, тұншығудемігу - димикмоқ т.б.

Бір түбір екі түрлі дыбысталып, екі нұсқадан екі түрлі бағытта өрбіген. Оған қазіргі тіліміздегі дамыл, дамылдау сөздерін де қосуға болады. Тин түбірінен тыныс, тынық, тынбау т.б. Ал көне тун түбірі, біріншіден, тыныш, тыныштық (покой, спокойствие), екіншіден, тыну, тынышталу (затихать, успокаиваться) мағыналарын білдірген. Осы сөзбен түбірлес тунчиқ тұншық (задыхаться, с трудом переводить дыхание) сөзі – орта ғасырларда қолданылған көне туынды түбірлердің бірі. Покой, спокойный, покойно мағыналарын білдіретін інч (инч) сөзінің алдындағы т дыбысы түсіп қалып тұр. Мұндай қолданыс тайпалар тіліне тән болуы да мүмкін. Тыныш сөзі інч тінч ‘покой’ қос сөзінде айтылған әрі біраз түркі тілдерінде қатаң т мен ұяң д-дан басталатын тиніч (тат.), тиніс (башк.), тиніш (қаз.), тинч (қырғ.), тинч (өзб.), динч (түркм.) түріндегі тұлғалары сақталған.

Көне тун түбірінің беретін әртүрлі мағыналары біртіндеп әртүрлі қосымшаларды қосып алу арқылы түрлі сипат алған. Жоғарыда берілген тыныш, тыныштық, тыну, тынышталу сияқты сөздерді айтуға болады. тунчиқ сөзінің түбірі де тун-мен сәйкеседі.

Тарихи тұрғыдан туынды түбірлердің барлығы осы негізгі түбір сөзден жасалады деуге болады, бірақ қалай жасалады? Біріншіден, тікелей түбірге жұрнақ жалғану арқылы, екіншіден, туынды түбірлерге жұрнақ жалғану арқылы жасалады. Десек те, көне түбірлес сөздердің қатарын белгілі бір заңдылықтарға сүйене отырып қарастырып отырғандықтан, олардың ары қарай даму жолын анықтауға болады. Дыбысталуында өзгешелігі бар дем,

дым, діңке сөздерінің де осы түп түбірінен тарағандығын білеміз. Олай болса, әуелі туынды түбір сөздердің жасалуына негіз болған түп түбірдің дыбыстық өзгеру сипатын анықта-сақ, екіншіден сол негіздерден тараған сөздердің сөзжасамдық ұясын анықтаймыз. Қазіргі тілімізде тын түбірі өз алдына, дем түбірі өз алдына сөзжасамдық ұя жасайды.

Тун ® тұншық ® тұншығу ® демігу ® демікпе
Тин® тыныс ® тыныста ® дыбыс ® дыбыста
тын ® тыну® тыншы ® тынық ® тынбау ® ®
тың ® тыңшы ®
инч-тынч ® тыныш ® тыныштық® тынышсыздану
дем ® демал ® демалыс ® демде (лезде)®
дым ® дың ® діңке ®

Сөзжасамдық ұяда сөздердің басын бір негізге топтастырушы құрылым ғана емес, сонымен қатар тарихи негіздерден бастап соңғы жасалған туынды сөзге дейінгі дыбыстық тұлға мен мағынаның даму сатылары бойынша ақпарат сақтаушы қор әрі тарихи жүйе болып табылады. Оның әр сатысында сөз дамуының ерекшеліктері туралы мәліметтер бар, тек оны тілдің даму заңдылықтарын негізге ала отырып, аршып алу керек. Тарихи өзгерістердің нәтижесінде тіл дамуының алуан түрлі жолдарын шаң басып, бізге белгісіз күйге жеткен. Алайда оны туыстас тілдер фактілерін салыстыру арқылы анықтауға болады. Бұл тұрғыдан алғанда тілдік қор тек лексикалық бірліктердің жиыны ғана емес, сөз дамуының динамикасын, жүріп өткен жолын және туыстас халықтардың ортақ тарихын айқындаушы ақпараттық та қор болып табылады. Сөзжасамдық ұя соның тамаша сатыларының бірі.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Грамматика хакасского языка / под редак. проф. Н.А. Баскакова. - Москва: Наука, 1975. – 418 с.
- 2 Қазақ грамматикасы. // Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. - Астана: Астана полиграфия, 2002. – 784 б.
- 3 Древнетюркский словарь / Под ред. Э.В. Севортян. - Ленинград: Наука, 1969. - 676 с.
- 4 Бизақов С. Синонимдер сөздігі. / С. Бизақов - Алматы: Арыс, 2007. - 640 б.
- 5 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. - Алматы: Дайк-Пресс, 2008. - 968 б.
- 6 Хакасско-русский словарь=Хакас-орыс сөздігі. - Новосибирск: Наука, 2006. - 1114 с.

Р.А. Досжан

Региональный социально-инновационный университет, Шымкент, Казахстан

Словообразовательные важности исторических корней

Аннотация. Словообразование с древних времен является одним из способов пополнения слов в языке. Новые понятия и предметы требуют новых названий, в связи с этим производные звуки приобретают новые значения. С учетом данных закономерностей в статье рассматриваются производные слова, исходящие от однокоренных слов древнетюркского происхождения.

В настоящее время многие слова, происходящие от одного корня, семантически отделились друг от друга. Трудно определить их общее происхождение путем сравнения, между тем как изучая семантические соответствия и звуковые варианты в родственных языках можно выдвигать весомые научные гипотезы. В статье рассматривается этимология нескольких корней и выдвигаются гипотезы по однокоренным словам.

Ключевые слова: корень, словообразование, словообразовательная способность, исторический корень, однокоренные слова.

P.A. Doszhan

Regional Social and Innovative University, Shymkent, Kazakhstan

Word-building ability of historical roots

Abstract. This article is considered the definitions of derivative words spreading from one basic cognate word of ancient Turkic origin. Determining a number of words spreading from ancient radical, it can determine the high degree of their word-forming abilities. In addition, such studies undoubtedly make it possible to discover the etymology of the radical and to determine the basic cognate words. Many of the words that are now rooted in the meaning of one another are far removed from each other in meaningful development. It is difficult to find common ground for their comparisons, but only on the basis of sound variants and meaningful comparisons in related languages can only make the right scientific forecasts. In the article the etymology of several word roots is revealed and scientific prognosis is generated by the many words associated with it.

Key words: radical, word formation, word-formation method, historical radical, cognate words.

References

- 1 Grammatika khakasskogo yazyka [The grammar of the Khakass language]. / pod redak. prof. N.A. Baskakova [edited by prof. ON. Baskakova]. (Nauka, Moscow, 1975, 418 p.). [in Russian]
- 2 Qazaq grammatikasy [Kazakh Grammar], Fonetika, sözjasam, morfologiya, sintaksis [Phonetics, word formation, morphology, syntax]. (Astana poligrafia, Astana, 2002, 784 p.). [in Russian]
- 3 Drevnetyurkskiy slovar' [Old Turkic Dictionary] / Pod red. E.V. Sevortyan [Ed. E.V. Sevortyan]. (Nauka, Leningrad, 1969, 676 p.). [in Russian]
- 4 Bızaqov S. Sinonimder sözdigi [Dictionary of synonyms]. (Arys, Almaty, 2007, 640 p.). [in Kazakh]
- 5 Qazaq tiliniñ түсіндірме sözdigi [Explanatory dictionary of the Kazakh language]. / Jalpi redakciyasın basqarğan T. Januzaqov [General edition. Zhanuzakov]. (Daik-press, Almaty, 2008, 968 p.). [in Kazakh]
- 6 Khakassko-russkiy slovar'=Khakas-orys söstik [Khakass-Russian dictionary = Khakas-Orys cöctik]. (Nauka, Novosibirsk, 2006, 1114 p.). [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Досжан Р.А. - филология ғылымдарының докторы, Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеттің профессоры. Шымкент, Қазақстан.

Doszhan R.A. - Doctor of Philology, Professor of Regional Social-Innovational University, Shymkent, Kazakhstan.

**«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Филология сериясы» журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журналдың мақсаты. Филология ғылымдарының өзекті мәселелерін, тіл және әдебиетті оқыту әдістемелерін және де ғылыми конференциялардың ең маңызды материалдарын, библиографиялық шолу мен сын пікірлерді көрсететін әдебиеттану және тілтану саласындағы мұқият тексеруден өткен түпнұсқа ғылыми жұмыстарды жариялау.

2. Журналда мақаланы жариялаушы автор Ғылыми басылымдар бөліміне (*мекен-жайы: 010008, Қазақстан, Астана қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бас ғимарат, 408 кабинет*) қолжазбаның қол қойылған 1 дана қағаз нұсқасын тапсыру және **Word** форматындағы нұсқасын **vest_phil@enu.kz** электрондық поштасына жіберу қажет. Қағазға басылған мақала мәтіні мен электронды нұсқасы бірдей болулары қажет. Мақаламен бірге автордың жұмыс орнынан **Ілеспе хат** та тапсырылуы қажет. Мақалалар **қазақ, орыс, ағылшын** тілдерінде қабылданады.

3. Авторлардың редакцияға мақалаларды жіберуі «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысында» басуға және шет тіліне аударып, қайта басуға келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы өз туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына, барлық көшірмелердің, кестелердің, сұлбалардың, иллюстрациялардың тиісті түрде рәсімдеуіне кепілдеме береді.

4. Ұсынылатын мақала көлемі (жекедеректер мен әдебиеттер тізімін қоса):

- мақалалар үшін - 8 ден 16 бетке дейін;
- сын пікірлер (монографияға, кітапқа) және конференция туралы пікір - 6 дан 12 бетке дейін.

5. Мақала мәтінінің пішіні:

- **Microsoft Word** (docx) форматындағы файлда;
- **Times New Roman** шрифінде;
- жақтау жолағы 2x2x2x2;
- 1,5 жоларалық интервалы;
- 14 кегл;
- мәтінді жақтау көлеміне сәйкестендіру керек;
- Әрбір азатжол қызыл сызықтан басталуы қажет (1 см шегініс);
- **транслитерация** Library of Congress (LC) жүйесінде жасалуы керек.

Мақаланы құру сұлбасы:

XҒТАР <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар) туралы метамәліметтердің мазмұны (Рәсімдеу үлгісі / Образец оформления статьи / Template қараңыз)

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында **қою әріппен** жазылады;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемелерде жұмыс істесе, онда автордың тегі мен тиісті мекеменің қасында бірдей белгіше қойылады) Автор(лар)дың **E-mail-ы** – жақша ішінде (*курсивпен*);

Мақала атауы – жолдың ортасында (жартылай қоюмен)

Аңдатпа – (100-200 сөз) формуласыз, мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспе, зерттеу әдіснамасы мен әдістемесі, зерттеу нәтижелері, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет.

Түйін сөздер («Түйін сөздер» сөз тіркесі **жартылай қоюмен** белгіленеді) (5-8 сөз немесе сөз тіркестері) - Түйін сөздер зерттеу тақырыбын өте дәл бейнелеу керек, сонымен қатар, ақпараттық-ізвестіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін мақала мәтінінің терминдерін және де басқа маңызды ұғымдарды қамтуы қажет.

Мақаланың негізгі мәтіні кіріспені, мақсат пен міндеттерді қоюлуын, зерттеу тақырыбы бойынша жұмыстардың шолуын, зерттеу әдістерін, нәтижелер/талқылау қорытынды қамтуы қажет (жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1 см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.

Кестелер, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр иллюстрация қасында оның аталуы болуы қажет. Сурет айқын әрі сканерден өтпеген болуы керек.

Мақаладағы формулалар тек мәтінде оларға сілтеме берілсе ғана нөмірленеді.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқаларына міндетті түрде алғаш қолданғанда түсініктеме берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі. Мәтінде әдебиеттерге сілтеме тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің нөмірленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1, 153 б.] арқылы, екінші сілтеме [2, 185 б.] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Мақаланың негізгі мәтініндегі кітапқа сілтеме қолданылған беттерді көрсету керек (мысалы, [1, 45 б.].

Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпеген басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін, әдебиеттер тізімінің ағылшынша әзірлеу үлгісін төмендегі мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз).

Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны, жұмыс орнының мекенжайы, телефон, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілінде толтырылады.

6. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның кейін қайтарылуы, оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

7. Электронды корректурамен жұмыс істеу. Ғылыми басылымдар бөліміне түскен мақалалар жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Эксперттер ұсынылған мақалаға оның жариялау мүмкіндігі, жақсарту қажеттілігі немесе қабылданбауы туралы дәлелді қорытындысын қамтитын жазбаша сын пікір береді. Жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды. Мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда авторлар үш күн аралығында мақаланың корректурасын жіберу керек. Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі. Оң сын пікірлер алған мақалалар оларды талқылау және басылымға бекіту үшін журналдың редакциялық алқасына ұсынылады.

Журналдың басылым жиілігі: жылына 4 рет.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына келесі реквизиттер бойынша төлем жасау қажет (ЕҰУ қызметкерлері үшін - 4500 тенге; басқа ұйым қызметкерлеріне - 5500 тенге).

Реквизиттері:

1) АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: KСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16

2) АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

3) АО «ForteBank»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847

«Мақала үшін, автордың АТЫ-ЖӨНІ»

Provisions on articles submitted to the journal “Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series”

1. Goal of the journal. Publication of carefully selected original scientific papers in the fields of literary studies, linguistics, reflecting the actual problems of philology, language and literature teaching methods, most significant proceedings of scientific conferences, bibliographic summaries and reviews.

2. An author who wishes to publish a paper in the journal must submit the paper in one hard copy (printed version), signed by the author, to the scientific publication office (at the address: 010008, the Republic of Kazakhstan, Astana, Satpayev St., 2. The L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Administrative Building, Office 408) and by e-mail **vest_phil@enu.kz** in **Word** format. At the same time, strict compliance between Word-version and the hard copy is required. And also the authors need to submit a cover letter.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

3. Submission of papers to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, the L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish papers in the journal and their re-publication in any foreign language. By submitting the text of the paper for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about themselves, lack of plagiarism and other forms of unauthorized use in the article, proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, and illustrations.

4. The recommended volume of the paper (including metadata and references):

- for papers – between 8-16 pages;
- for reviews (of monographs, books), reviews on conferences – between 6-12 pages.

5. Text formatting requirements:

- Microsoft Word file format (docx);
- Times New Roman font;
- the size of the fields 2 * 2 * 2 * 2;
- line spacing 1,0;
- size 14;
- text alignment in width;
- each paragraph beginning with the main line (indent 1 cm);
- transliteration is carried out according to the Library of Congress (LC) system.

Structure of the article:

IASTI <http://grnti.ru/> – first line, left

The content of the metadata about the author (see Рәсімдеу үлгісі / Paper template)

Initials and Surname of the author (s) – center alignment, italics

Full name of the affiliation, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization)

Author's e-mail (s) – in brackets (italics)

Paper title – center alignment (bold)

Abstract (100-200 words) must not contain formulas or repeat the content of the paper; it must not contain bibliographic references; it must reflect the summary of the paper, preserving the structure of the paper – introduction, methodology and research methods, research results, conclusion.

Key words (the phrase «Keywords» is bold) (5-8 words/word groups). Keywords must be extremely accurate to reflect the subject area of the study, include terms from the text of the paper and other important concepts that make it possible to facilitate and expand the possibilities of finding the paper by means of an information retrieval system).

The main text of the paper must contain an introduction, setting goals and objectives, a review of works on the research topic, research methods, results / discussions conclusion / conclusions – line spacing – 1, «main line» indent – 1.25 cm, justified alignment.

Tables, figures must be placed after the mention. Each illustration must be followed by the inscription. Figures should be clear, clean, and unscanned. Only those formulas referenced in the text are subjected to numbering.

All abbreviations and shprtenings, with the exception of obviously well-known, must be decoded when first used in the text.

Information about the financial support of the work is indicated on the first page in the form of a footnote.

References. In the text, references are indicated in square brackets. References must be numbered strictly in the order of mention in the text. The first reference in the text to a reference must have the number [1, 153 p.], the second – [2, 185 p.], Etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). Links to unpublished works are not allowed. Undesirable references to unlicensed publications are not recommended (examples of the description of the list of references, descriptions of the list of references in English, see below in the sample article).

At the end of the paper, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the paper is in Kazakh), in Kazakh and English (if the paper is in Russian) and in Russian and Kazakh (if the paper is in English language).

Information about the authors: last name, first name, patronymic, scientific degree, position, affiliation, full business address, telephone, e-mail – in Kazakh, Russian and English.

6. The manuscript must be carefully verified. Non-compliant manuscripts will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the manuscript has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Papers submitted to the Department of Scientific Publications (editing office) are sent for anonymous review. Experts give a written review of the submitted paper with a reasoned conclusion about the possibility of its publication, the need to send for revision or (rejection) of the paper. Papers that have received a negative review are not accepted for reconsideration. Authors should, within three days, send the proofreading of the paper if it is decided to finalize the paper. Corrected versions of papers and the author's response to the reviewer are sent to the editor. Papers with positive reviews are submitted to the editorial board of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive opinion on publication must pay to the following banking details (for ENU employees – 4,500 KZT, for outside organizations – 5,500 KZT):

Реквизиты:

1) АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: КСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16

2) АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

3) АО «ForteBank»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847

«For the publication, Name of the author»

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Серия Филология»

1. Цель журнала. Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ в области литературоведения и языкознания, отражающих актуальные проблемы филологических наук, методы преподавания языка и литературы, а также наиболее значимые материалы научных конференций, библиографические обзоры и рецензии.

2. Автору, желающему опубликовать статью в журнале, необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором, в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 408) и по e-mail vest_phil@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией. А также авторам необходимо представить **сопроводительное письмо**.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

3. Отправление статей в редакцию означает согласие авторов на право Издателя – Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева – публикации статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.

4. Рекомендованный объем (включая метаданные и список литературы):

- для статей – от 8 до 16 страниц;
- для рецензий (на монографии, книги), отзывов о конференциях – от 6 до 12 страниц.

5. Требования к форматированию текста:

- формат файла Microsoft Word (docx);
- шрифт Times New Roman;
- размер полей 2*2*2*2;
- междустрочный интервал 1,0; – кегль 14;
- выравнивание текста по ширине;
- каждый абзац должен начинаться с красной строки (отступ 1 см);
- транслитерация осуществляется по системе Library of Congress (LC).

Схема построения статьи:

ГРНТИ <http://grnti.ru/> – первая строка, слева

Содержание метаданных об авторе (см. Рәсімдеу үлгісі/Образец оформления статьи/ Template)

Инициалы и фамилия автора(ов) – выравнивание по центру (начертание курсивом)

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках (начертание курсивом)

Название статьи – выравнивание по центру (начертание полужирным)

Аннотация (100-200 слов) не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, методологию и методику исследования, результаты исследования, заключение.

Ключевые слова (словосочетание «Ключевые слова» выделяется полужирным) (5-8 слов/словосочетаний). Ключевые слова должны предельно точно отражать предметную область исследования, включать термины из текста статьи и другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановку цели и задач, обзор работ по теме исследования, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» – 1,25 см, выравнивание по ширине.

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными. В статье нумеруются лишь те формулы, на которые по тексту есть ссылки.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы. В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1, 153 с.], вторая - [2, 185 с.] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 с.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нецензурируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. ниже в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Эксперты дают письменную рецензию на представленную статью с мотивированным заключением о возможности ее опубликования, необходимости направить на доработку или (отклонении) статьи. Статьи, получившие отрицательную рецензию, к повторному рассмотрению не принимаются. Авторам в течение трех дней необходимо отправить корректуру статьи в случае принятия решения о доработке статьи. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию, необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Requisites:

1) АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: КСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 861
Кбе 16	2) АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)
	3) АО «ForteBank»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847

«За публикацию ФИО автора»

Редактор: Дихан Қамзабекұлы
Шығарушы редактор: І.Р. Құрманғалиев
Дизайн: Ілияс Рысбекұлы

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Филология сериясы.
- 2019. - 1 (126). - Астана: ЕҰУ. 202-б.
Шартты б.т. - 18,0 Таралымы - 35 дана

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-413)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды